

Ryszard Tomkiewicz

Trudne początki. Okręg Mazurski w latach 1945-1946, Marcin Płotek, Dąbrówno 2011 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1 (275), 151-155

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

(s. 306, 324, 555). Faustyn von Waiblingen raz jest prokuratorem węgorskim (s. 468), innym razem właściwie rybickim (s. 84). Zamek węgorski miał być zniszczony w czasie najazdu Kiejstuta w 1365 r. (s. 84, 485), a innym razem miał być tylko zdobyty (s. 154).

Te drobne szczegółowe uwagi nie mogą zmienić pozytywnej oceny całej pracy i przesłaniać faktu, że otrzymaliśmy rzecz ważną dla pogłębienia naszej wiedzy o dziejach osadnictwa, administracji i kwestiach społecznych państwa zakonu krzyżackiego i początkowego okresu istnienia Księstwa w Prusach.

Grzegorz Białuński

Marcin Płotek, *Trudne początki. Okręg Mazurski w latach 1945–1946*, Dąbrówno 2011, ss. 312, seria: Moja Biblioteka Mazurska nr 19, wyd. Oficyna Retman.

Wydarzenia pierwszych miesięcy powojennych w tej części byłych Prus Wschodnich, która została przyłączona do Polski, zapewne jeszcze długo będą zajmować historyków, zwłaszcza że nadal jest w tym zakresie wiele do zrobienia, wzięwszy pod uwagę istniejące ograniczenia wynikające z niepełnego dostępu do archiwów rosyjskich. Badania naukowe oparte jedynie na polskich zbiorach archiwalnych przynoszą także zadowalające efekty, czego przykładem jest omawiana publikacja.

Marcin Płotek podjął próbę kompleksowego spojrzenia i usystematyzowania wiedzy na temat sytuacji w Okręgu Mazurskim, tworze administracyjnym poprzedzającym powołanie województwa olsztyńskiego. Praca, która jest zmienioną wersją rozprawy doktorskiej (z małymi wyjątkami), odnosi się do okresu od początku lutego 1945 r. do końca maja 1946 r.

Autor w dużej mierze oparł swoje badania na materiałach archiwalnych. Przede wszystkim korzystał z zespołów Archiwum Państwowego w Olsztynie (Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, Komitet Wojewódzki PPR w Olsztynie i Wojewódzki Zarząd PSL w Olsztynie, a także z jednej teczki z zespołu PRN w Suszu). Ponadto wykorzystane zostały wybrane materiały źródłowe pochodzące z Archiwum Akt Nowych w Warszawie (zespoły: Ministerstwa Administracji Publicznej, Ministerstwa Ziem Odzyskanych i akta Grup Operacyjnych Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu). Teczki z AAN wykorzystane zostały m.in. przy omawianiu zagadnień związanych z ustalaniem północnej granicy Okręgu Mazurskiego, z obsadą personalną urzędów państwowych i samorządowych, przy sprawach gospodarczych i sporach wynikających z zasiedlania Warmii i Mazur, w tym zajmowaniu majątków

przez Armię Czerwoną i obejmowaniu gospodarstw po przedwojennych mieszkańcach przez osadników oraz przy kwestiach związanych z kształtowaniem się życia religijnego w Okręgu.

Ponadto wykorzystane zostały zbiory z Archiwum IPN w Białymstoku. Posłużyły one przede wszystkim do opracowania części dotyczącej sytuacji ludności niemieckiej, działalności podziemnych grup niepodległościowych oraz spraw odnoszących się do tworzonego w Okręgu aparatu bezpieczeństwa.

Praca została napisana także w oparciu o publikowane materiały źródłowe, wspomnienia, pamiętniki oraz relacje niepublikowane (przechowywane w Zbiorach Specjalnych Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego), jak i publikowane. Pomocne okazały się także materiały prasowe pochodzące z „Wiadomości Mazurskich”, „Gazety Ludowej” i „Głosu Ziemi”, choć autor nie korzystał z nich nazbyt często.

Omawiana publikacja została podzielona na pięć zasadniczych części, w których przypomniana została ofensywa Armii Czerwonej w Prusach Wschodnich, początki polskiej administracji, powstanie i działalność partii politycznych, a także stosunki narodowościowe i odbudowa, a w zasadzie trafniej ujmując – tworzenie nowych struktur społeczno-gospodarczych i kulturalnych na tym obszarze. W rozdziale dotyczącym życia politycznego w Okręgu autor zdecydował się na zamieszczenie podrozdziałów o aparacie bezpieczeństwa, choć siłą rzeczy tematyka ta przewija się w wielu innych miejscach omawianej publikacji. W tej części znalazł się także materiał na temat „podziemia niepodległościowego”. Osobny rozdział poświęcony został strukturze i działaniu Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski. Prócz bibliografii, wydawnictwo zostało wzbogacone o wykaz skrótów oraz dwa indeksy: osób i geograficzny. Treść uzupełnia szesnaście tabel ukazujących m.in. wykazy pierwszych jednostek gospodarczych w Okręgu Mazurskim, rejestry odnoszące się do stanu szkolnictwa i służby zdrowia oraz statystyki dotyczące miast, gmin i majątków ziemskich. Należy zaznaczyć, że wydawca zadbał o szczególnie staranne przygotowanie edytorskie książki.

Marcin Płotek starał się ukazać i wyeksponować te zagadnienia, które miały fundamentalne znaczenie dla polskiej państwowości, przyszłego kształtu oraz charakteru województwa olsztyńskiego. W efekcie szczególnie wiele miejsca poświęcił obecności Armii Czerwonej na tych terenach i jej wpływowi na działania polskiego aparatu władzy szczebla okręgowego i powiatowego oraz na lokalne życie społeczno-gospodarcze. Pokazany został proces przejmowania odpowiedzialności za sytuację w Okręgu przez stronę polską, w dużej mierze warunkowany skomplikowanymi relacjami z radzieckimi komendantami, wyraż-

nie ociągającymi się z przekazaniem władzy stronie polskiej. Autor zwrócił uwagę na fakt, że Pełnomocnik Rządu RP Jakub Prawin, obejmując 23 maja 1945 r. władzę w Okręgu Mazurskim, traktował ten fakt jako równoznaczny z objęciem przez polską administrację całego obszaru, nie tylko Olsztyna czy poszczególnych miast. W istocie owo symboliczne przekazanie władania często nie było uznawane, przez co aż do czasu wywiezienia najatrakcyjniejszych dóbr zajmowanie zakładów oraz zagospodarowywanie terenów było mocno utrudnione.

Najobszerniejszy rozdział omawianej pracy dotyczy organizacji Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski wraz z omówieniem jego organów powiatowych. Autor bardzo szczegółowo przedstawił strukturę i zadania poszczególnych komórek Urzędu. Dotyczyło to np. wydziałów: Inspekcji Starostw, Pracy i Opieki Społecznej czy Urzędu Informacji i Propagandy (zamieszczony został m.in. wykaz kierowników urzędów powiatowych z wyszczególnieniem ich wieku, wykształcenia i przynależności partyjnej).

Szczególnie cenne w tym rozdziale wydaje się omówienie organizacji pracy poszczególnych starostw powiatowych. Prócz informacji ogólnych, wnikliwie przybliżona została sytuacja w każdym z ośmiu starostw należących do Inspektoratu Wschodniego (Ełk, Giżycko, Gołdap, Kętrzyn, Mrągowo, Olecko, Pisz, Węgorzewo), dziewięciu należących do Inspektoratu Zachodniego (Braniewo, Elbląg, Kwidzyn, Malbork, Morąg, Ostróda, Pasłęk, Susz, Sztum) oraz ośmiu z Inspektoratu Centralnego (Bartoszyce, Gierdawy, Lidzbark Warmiński, Nidzica, Olsztyn, Pruska Hławka, Reszel, Szczytno), do którego zaliczony był też Zarząd Miejski w Olsztynie.

Nieco miejsca poświęcił autor kwestiom zatrudniania kadr administracyjnych w Okręgu Mazurskim. Choć w bardzo wielu wspomnieniach dotyczących pionierskich dni i miesięcy, czas ten zapamiętany został jako okres heroicznej pracy, bezprecedensowych poświęceń i sukcesów, to rzeczywistość była dużo bardziej złożona. Autor, zajmując się specyfiką pracy w administracji, wskazał na niską wydajność wielu urzędników w tamtym okresie. Składało się na to wiele czynników, a rezultatem była duża fluktuacja kadr, czasem zwolnienia dyscyplinarne czy nawet aresztowania. Pozostawała jeszcze inna sprawa. Specyfika tamtego okresu powodowała, że nawet na kluczowe stanowiska, szczególnie w powiatach, trafiało wielu ludzi bez koniecznych kwalifikacji. Jednocześnie coraz częściej przynależność partyjna stawała się wyznacznikiem przydatności danego pracownika, co tworzyło system nomenklaturowy kształtujący lokalne elity władzy. Nieliczni urzędnicy legitymujący się gruntownym, przedwojennym wykształceniem albo odchodzili z pracy, albo ich pozycja zawodowa systematycznie malała.

Podstawowym zagadnieniem dla ukazania pełnej sytuacji w Okręgu Mazurskim w tamtym okresie była sprawa skomplikowanych stosunków narodowościowych. W obszernym rozdziale przybliżone zostało położenie pozostających w Okręgu Niemców, omówiony został proces weryfikacji Warmiaków i Mazurów oraz mechanizm napływu na te tereny polskich osadników. Z racji tego, że dla procesów dezintegracyjnych i integracyjnych powojennej społeczności Okręgu Mazurskiego kluczowe znaczenie miały sprawy związane z odmiennościami religijnymi, właśnie temu zagadnieniu został poświęcony podrozdział zamieszczony w tej części książki.

Ostatni rozdział omawianej pracy (*Odbudowa infrastruktury społeczno-gospodarczej i kulturalnej*), choć dotyczący bardzo szerokiego spektrum zagadnień, w istocie nie analizuje ich w sposób szczegółowy. Zresztą wydaje się, że nie o to chodziło. W związku z tym, że autor zasadniczą część pracy poświęcił kwestiom „administracyjno-politycznym” i „narodowościowym”, sprawy omówione w tym rozdziale stanowią tylko tło dla powyższej tematyki. Wychodząc od analizy działalności grup operacyjnych Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, ukazane zostało odradzanie się poszczególnych płaszczyzn życia w regionie. Początkowo to ci ludzie byli jedynymi reprezentantami polskiej administracji na tym terenie. Zaczynano od szacowania strat i zapewnienia ochrony przed wywiezieniem ocalałych dóbr. Zabezpieczano poszczególne zakłady przed zniszczeniem i doprowadzano do ich uruchomienia. Chodziło zwłaszcza o wytwarzanie energii, potem o produkcję żywności, jej dystrybucję, a więc rozwój handlu. W rozdziale tym autor zajął się też sprawami komunikacji w Okręgu Mazurskim i służbą zdrowia. Kilka stron poświęcił tworzącej się oświacie i życiu kulturalnemu.

Marcin Płotek ukazał w swojej pracy nieco ponad rok polskiej państwowości w Okręgu Mazurskim. Z lektury książki czytelnik zdobywa szeroką wiedzę na temat sytuacji na tych terenach, a szczególnie zaznajomiony zostaje z przeciwnościami towarzyszącymi procesowi tworzenia zrębów polskich struktur państwowych i samorządowych. Praca dotyczy przede wszystkim tej tematyki. Znacznie mniej uwagi poświęcił sprawom codziennej egzystencji mieszkańców, ale też kulturze, co oczywiście nie jest zarzutem, bo koncepcja książki była inna.

Wydaje się, że dla większej przejrzystości pracy w kilku miejscach można było nieco skorygować jej konstrukcję. Na przykład niewielką część rozdziału dotyczącego Urzędu Pełnomocnika, odnoszącą się do kształtu granic Okręgu Mazurskiego, z powodzeniem można było umieścić wcześniej. Tam też należało przenieść z końca książki mapkę Okręgu Mazurskiego z zaznaczonymi granicami powiatów. Zauważalne są też pewne dysproporcje objętościowe, jak się wydaje, nie wynikające z ilości dostępnego materiału źródłowego. Dotyczy to

np. omówienia struktury i zasad funkcjonowania poszczególnych wydziałów Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski lub części dotyczącej szczegółów działalności poszczególnych starostw powiatowych. I jeszcze drobiazg. Skoro jest wykaz skrótów na końcu książki, to zbędne jest w tekście umieszczenie wyjaśnień typu: „Tymczasowy Powiatowy Zarząd (dalej TPZ)”. Może też należało inaczej ująć pewne sformułowania, np. to o „osłabieniu oporności wobec władzy komunistycznej” (s. 119).

Omawiana książka obfituje w cytaty, nieraz bardzo obszerne, z nawet dwustronicowym przywołaniem fragmentu reportażu Władysława Ogrodzińskiego (ss. 193–195), i podobnie rozbudowane wyjątki z relacji Serwiliana Rybackiego (ss. 84–86 i 98–99) oraz Oktawiana Leśniewicza (ss. 207–209), a także tylko nieco krótsze – Tadeusza Orackiego (ss. 76–77) i Emilii Sukertowej-Biedrawiny (s. 187). Ten powszechnie spotykany zabieg wprawdzie oddaje koloryt opisywanej epoki i zapatrywania ludzi je piszących, ale momentami nie pozostawia miejsca na własne refleksje autora. Wielka szkoda zatem, że autor w oparciu o materiał archiwalny i pamiętnikarski, mając tak rozległą wiedzę na temat specyficznej sytuacji w Okręgu Mazurskim, nie pokusił się o własne spostrzeżenia i osądy na temat opisywanych zjawisk.

Poza tym lepiej byłoby, gdyby w „zakończeniu”, stanowiącym podsumowanie przedstawionych badań, unikał powoływania się na ustalenia innych. Tymczasem w omawianej pracy zasada ta została złamana, a na dodatek część ta zawiera wiele przypisów.

Mimo tych drobnych w istocie uwag, temat podjęty przez autora został przedstawiony trafnie i kompetentnie. Większych zastrzeżeń nie budzi dobór, ważkość i hierarchia poruszanej tematyki, odpowiadająca zamysłowi skoncentrowania się na zagadnieniach „polityczno-administracyjnych”. Dla kolejnych badaczy powojennych dziejów Warmii i Mazur książka Marcina Płotka stanowić będzie niewątpliwie ważny punkt odniesienia.

Ryszard Tomkiewicz

Bohdan Łukaszewicz, *Życiorysy. Ukraińcy z operacji „Wisła” represjonowani na Warmii i Mazurach w latach 1947–1956. Materiały biograficzne, Olsztyn 2009, ss. 320.*

Prezentowana praca jest wspólną edycją Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, stanowi 56 tom w se-